

ІНСТИТУТИ ДЕРЖАВИ ЯК СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ МЕХАНІЗМУ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

STATE INSTITUTIONS AS AN ELEMENT OF THE MECHANISM OF THE MODERN STATE

Сімутін В.В.,
здобувач кафедри теорії
держави і права Національного університету
«Одеська юридична академія»

В статті обґрунтовується, що під механізмом сучасної держави слід розуміти систему організаційно-функціональних інститутів держави (які мають матеріальне вираження та не мають матеріального вираження), здійснюють покладені на них функції у відповідності до норм права, інтересів та потреб народу.

Ключові слова: сучасна держава, механізм сучасної держави, державний орган, інститут держави, розподіл влади.

В статье обосновывается, что под механизмом современного государства следует понимать систему организационно-функциональных институтов государства (имеющих материальное выражение и не имеющих материального выражения), осуществляющие возложенные на них функции в соответствии с нормами права, интересами и потребностями народа.

Ключевые слова: современное государство, механизм современного государства, государственный орган, институт государства, разделение властей.

The article substantiates that, under the mechanism of the modern state should be understood a system of organizational and functional state institutions that carry out functions assigned to them in accordance with the law, the interests and needs of the people.

Key words: modern state, mechanism of the modern state, state organ, institution of state, separation of powers.

Постановка проблеми та аналіз досліджень.

Діяльність сучасної держави є певним відображенням особливостей організації її механізму. Саме від якості та професійності такої діяльності залежать не тільки рівень ефективності впровадження у життя державної політики, а й головне – забезпечення реалізації та захисту прав і свобод громадян, створення умов реалізації потреб сучасного суспільства. У зв'язку із цим всебічне дослідження елементів механізму сучасної держави є актуальною темою загальнотеоретичної юриспруденції.

Серед авторів, які займалися розробкою та аналізом механізму держави та його елементів, слід виділити роботи М.І. Абдулаєва, М.І. Байтіна, Е.П. Григоніса, С.А. Комарова, Н.М. Крестовської, В.В. Лемака, О.Г. Мурашина, Ю.М. Оборотова, П.М. Рабіновича, О.Ф. Скакун, В.Н. Хропанюка, В.Є. Чиркіна та ін.

Мета статті є дослідження особливостей складових елементів механізму сучасної держави.

Основний матеріал. Вивчення порядку організації та функціонування механізму сучасної держави пов'язано із всебічним аналізом його складових елементів. При чому таке дослідження має ґрунтуватися, в тому числі, на системному, інституціональному, функціональному та ціннісному підходах. Це пов'язано із тим, що механізм держави є певною системою, але лише системний аналіз не в змозі розкрити цілісну природу такого механізму. Для встановлення його сутності треба враховувати не лише існування органів, а й певних інститутів, які не є колективними суб'єктами права, але за їх відсутності діяльність механізму сучасної держави

неможлива (приміром, такі інститути, як вибори, надзвичайний стан та ін.). Не менше значення має використання функціонального підходу, бо саме завдяки йому розкривається соціальне призначення складових елементів механізму держави. Але усі вказані підходи по суті відображають інструментальний, суто технологічний аспект механізму держави, залишаючи поза увагою те, наскільки цей механізм відповідає потребам суспільства, і саме задля вирішення цієї проблеми необхідно використовувати ціннісний підхід.

В контексті розкриття предмету дослідження цієї статті треба звернути увагу на те, що вивченню підлягає саме сучасна держава та її керована матерія здійснення державної влади і досягнення мети державної політики. У зв'язку із цим розкриття сутності елементів механізму держави має проводитися із урахуванням особливостей організації діяльності сучасної держави (у аксіологічному (відповідність потребам загальнолюдських цінностей і змін в сучасному світі) значенні цієї категорії).

Перш ніж проводити аналіз складових елементів сучасної держави необхідно зазначити, що у вітчизняній юридичній науці відсутнє єдине визначення категорії «механізм держави». Так, Н.П. Харченко, досліджуючи особливості механізму держави та його структури, зазначає: «Огляд різних підходів до вирішення проблеми визначення поняття механізму держави дозволяє зробити деякі висновки: по-перше, єдине розуміння механізму держави в сучасній вітчизняній юридичній науці на сьогодні відсутнє; по-друге, з цього питання існують три найпоширеніші точки зору:

1) механізм держави – це система державних органів (поняття «механізм держави» і «державний апарат» тотожні);

2) механізм держави – це сукупність не тільки органів державної влади (законодавчих, виконавчих, судових), а й державних організацій, підприємств, установ (навчальних, наукових, лікувальних та ін.), а також так званих «матеріальних придатків» (армії, правоохоронних органів, виправно-трудова установ тощо);

3) механізм держави – це функціонування, дія органів держави, їх динаміка тощо».¹

Розглядаючи запропоновані положення, можна прийти до наступних висновків. Так, перше визначення відображає вузький підхід щодо розуміння категорії «механізм держави» та не враховує значний масив державних установ та підприємств, які приймають реальну участь у здійсненні державної політики і організації функціонування держави (наприклад, роль НАК «НАФТОГАЗ УКРАЇНИ» у житті сучасної України).

Друге визначення, вже відображає широкий підхід до розуміння категорії «механізм держави», але виникають певні питання щодо класифікації (чому правоохоронні органи та армія віднесені до матеріальних придатків та ін.).

Третє визначення, орієнтовано на розгляд категорії «механізм держави» у динаміці, взаємовідносинах його складових частин та їх впливу на суспільні відносини. Фактично цей підхід можливо виразити формулою – «дія системи». Найбільше обґрунтування таке визначення отримало у працях вітчизняного вченого О.Г. Мурашина², та російського вченого Е.П. Григоніса³. Даний підхід певною мірою «критикує» вузьке та широке розуміння механізму сучасної держави, але теж має певні недоліки. Так, роблячи основну ставку на функціонування, дію органів держави, його представники відводять цій системі, порядку та особливостям її організації другорядне місце. Відносно вказаного підходу Н.П. Харченко слушно вказує, що «на нашу думку, важливо підкреслити, що механізм – це система в дії, а не «дія системи». У зв'язку з цим вважаємо, що більш точним було б визначити механізм держави не як «дію органів держави», а як систему державних органів (державний апарат) у динаміці, тобто у дії, у процесі здійснення державної влади, функціонуванні й у взаємодії».⁴

Аналізуючи наведені положення та порівнюючи їх із механізмом дії сучасної держави, ми можемо встановити, що жодне з них не розкриває сутності механізму держави у повному обсязі, але кожне з них виступає невід'ємним елементом цієї категорії.

Відтак, під час характеристики механізму держави ми маємо враховувати, що це система державних органів (яка складається із державного апарату, державних підприємств, установ та організацій), що знаходяться у постійній динаміці – це система що діє, здійснює реальний вплив на суспільні відносини завдяки виконанню своїх функцій та досягнення мети їх створення.

Зазначений підхід, із урахуванням вже існуючих (вузького, широкого та функціонального), можна визначити як інтегративний, тобто такий, що гармонічно поєднує істотні положення, які характеризують механізм держави, взаємодоповнюють та не суперечать один одному, і розкривають загальну картину правової природи механізму держави. Загальну, але не повну. Так, поза увагою залишається декілька дуже важливих аспектів: інституційне наповнення та ціннісна відповідність.

І якщо перший аспект вказує на інструментальне розуміння системи елементів механізму держави (визнання як елементів механізму держави не лише державного апарату та державних установ і підприємств), то другий, перш за все, обґрунтовує якість цієї системи і її відповідність постулатам сучасної держави.

Розкриття сутності першого аспекту пов'язано із необхідністю застосування інституціонального підходу до вивчення механізму сучасної держави. Інституціональний підхід передбачає більш глибоке занурення у природу тієї системи, що підлягає вивченню. На рівні цього підходу, в контексті дослідження сутності елементів механізму держави, аналізуються не тільки державні органи (апарат або установи), а й усі можливі інституції, існування яких забезпечує «буття» такої системи, як «механізм держави».

Досліджуючи інституційну природу механізму держави, слід звернутися до основ інституційної теорії, що були закладені ще у 19 ст. Морісом Оріу. Цей відомий адміністративіст вказував, що «інститут – це ідея справи або підприємства, яка здійснюється правовими засобами... Суспільство – це величезна кількість інститутів, що представляють собою організації, або інститути, що включають в себе людей, а також ідею, ідеал, принцип, які служать свого роду горнилом, що видобуває енергію цих індивідів. І якщо спочатку особи, об'єднавшись до спільних дій, утворюють організацію, то з моменту, коли індивіди, що входять до її складу, усвідомлюють свою єдність, формується інститут».⁵

Розвиваючи цю думку, Ю.Ю. Ветютнев вказує, що «залежно від характеру ідеї, що лежить в основі інституту, формуються засоби і способи діяльності і самі види інститутів. Слід зазначити, що для державно-правових інститутів характерні рамкові ідеї, які виражають потреби нормативної регламентації громадського життя. Для державно-правових інститутів винятково важливе значення мають ідеї праворозу-

¹Харченко Н.П. Механізм держави та його структура / Н.П. Харченко // Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 41. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2008. – 808 с. С. 91–97 (93).

²Кельман М.С., Мурашин О.Г., Хома Н.М. Загальна теорія держави і права : підручник. – 3-є вид., стереотипне. – Львів, 2007. – С. 118.

³Григоніс Э.П. Механизм государства (теоретико-правовой аспект). Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – СПб., 2000. – С. 16.

⁴Харченко Н.П. Вказ. праця. – С. 94.

⁵Ориу М. Основы публичного права / М. Ориу. – М. : Изд-во Ком. Акад., 1929. – С. 113.

міння, законності та справедливості, міцності правового порядку, захисту прав і свобод громадян».⁶

В.Є. Чіркин, визначаючи поняття правового інституту, виводить наступні його ознаки:

«1) інститут держави – це система норм (як у праві) і не певна частина, компонент у політичній системі (як в політології), а елемент державності, основна одиниця для її аналізу в тій чи іншій країні;

2) це завжди відносно відокремлена частина державної структури, що володіє певною автономією;

3) будучи частиною більш широкої структури – держави, інститут держави має регулятивний характер, він створюється для регулювання певної сфери суспільних відносин;

4) інститут держави завжди є способом організації певних зв'язків і відносин як цілісної структури;

5) будь-який інститут держави завжди має не тільки свою організацію, але й своє функціональне призначення».⁷

Підтримуючі наведені положення, С.В. Ковбасюк наполягає на необхідності розширення розуміння зв'язку між інститутом держави і правом, наголошуючи, що: «1) інститут держави завжди має нормативне закріплення на рівні національного законодавства; 2) основою функціонування інститутів держави є правові принципи і правові цінності... (та далі) інститут держави – автономна організаційно-функціональна структура, основою діяльності якої виступають правові норми і принципи, яка виконує особливу функцію в цілісній структурі державного буття».⁸

Серед існуючих критеріїв до класифікації інститутів держави (організаційно-функціонального, особливостей структури інститутів, пріоритетності положень інститутів, гілок влади, представницької і безпосередньої демократії, положення в ієрархії інститутів держави, за характером компетенції, за терміном дії, ступеню підконтрольності суспільству, ступеню формальності та ін.) найбільш загальною, поряд із цим змістовною виступає класифікація, критерієм якої є ступень матеріального вираження.

Згідно із цією класифікацією інститути сучасної держави слід класифікувати на: такі, що мають матеріальне вираження (державний апарат, державні установи, підприємства та організації) та такі, що не мають матеріального вираження (інститут надзвичайного стану, інститут виборів, інститут референдуму та ін.). Тут треба зауважити, що втілення в життя інститутів, які не мають матеріального вираження, здійснюється у більшості випадків через створення спеціальних підрозділів (комісій, штабів та ін.) за рахунок потенціалу інститутів, що мають матеріальне вираження.

⁶Ветюнов Ю.Ю. Институализация как закономерность государственной-правовой жизни / Ю.Ю. Ветюнов // Правовая политика и правовая жизнь. – 2004. – №3. – С. 24.

⁷Чиркин В.Е. Государствование / В.Е. Чиркин. – М. : Юристъ, 1998. – С. 124.

⁸Ковбасюк С.В. Поняття та класифікація інститутів держави / С.В. Ковбасюк // Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / [Ю.М. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко та ін.]; за ред. Ю.М. Оборотова. – Одеса : Фенікс, 2012. – 492 с. (288).

Відтак, розглядаючи інструментальну природу механізму сучасної держави, ми маємо враховувати, що складовими елементами механізму сучасної держави є: **інститути держави, що мають матеріальне вираження** (державний апарат, державні підприємства, організації та установи), та **інститути держави, що не мають матеріального вираження** (інститут надзвичайного стану, інститут виборів, інститут референдуму та ін.).

Але визначившись із інституційним наповненням механізму держави, ми все ж таки ще не зможемо вивести поняття механізму сучасної держави. Це пов'язано із тим, що отриманні данні характеризують лише інструментальну складову механізму держави. Цього було б достатньо під час аналізу механізму тоталітарної держави, де державні органи втілюють у життя, перш за все, потреби державної влади (фактично правлячої верхівки) залишаючи поза увагою інтереси і реальні потреби народу. Але мета нашого дослідження пов'язана саме із розкриттям сутності складових елементів механізму сучасної держави, тому нам треба застосувати ціннісний підхід, завдяки якому ми отримаємо можливість ідентифікувати наскільки конкретний механізм держави відповідає тим критеріям, що у загальнотеоретичній юриспруденції відносяться до розуміння сучасної держави.

Термін «сучасна держава» використовується в двох значеннях: по-перше, сучасними називають нині існуючі держави, і, по-друге, сучасною вважається така держава, яка відповідає певним цінностям і нормативам, саме у другому значенні термін «сучасна держава» застосовується у цьому дослідженні.

Встановлюючи природу сучасної держави, М.В. Єлизаров вказує, що це тип політичної системи, що здійснює управління суспільством, охорони його структури, який у своєму розвитку досяг високого рівня організації, розвинення принципів та ідеалів демократії, чіткого розмежування світської та релігійної влади, застосовує прогресивні методи та засоби вирішення різноманітних проблем соціального життя. Її ознаки: 1) чіткі територіальні межі; 2) розвинений інститут громадянства; 3) наявність професійної армії; 4) розгалужена система демократичних інститутів влади; 5) поділ світської і релігійної влади; 6) наявність сучасних технічних засобів управління.⁹

На думку Н.М. Крестовської, риси сучасної держави не тільки зафіксовані в системі нормативних вимог, але й виражені в реальному її бутті. У вигляді конкретних державних інститутів, їх організації та функціонування. Сучасна держава – це результат зміни менталітету людей, сприйняття не тільки колишніх традицій державності, але й використання загальнолюдських цінностей і змін в сучасному світі.¹⁰

Сучасні держава і суспільство знаходяться у специфічних взаємовідносинах, які орієнтовані на

⁹Єлизаров М.В. Современное государство в эпоху глобализации: социально-философский анализ : автореф. дис. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.11 «Социальная философия» / М.В. Елизаров. – Уфа, 2010. – 37 с.

антропологію як домінуючу сьогодні в світі філософію, обумовлюють принципово новий вектор в опрацюванні теоретичних засад правової державності. Йдеться передусім про визнання «сучасного національного суспільного договору», за яким держава підтверджує своє підпорядковане до суспільства становище, та виступає «зручним інструментом» організації та забезпечення комфортного співіснування членів суспільства.¹¹

Механізм сучасної держави не є «системою повноважних представників» якогось «Левіафану», чогось «недоторканого» та «надсуспільного». Це лише сукупність інституцій, в основу діяльності яких покладено принципи розподілу влади та гуманізму. Це система, що діє у інтересах народу конкретної держави. Саме народ є носієм усієї повноти влади, саме він (через певні інститути та процедури) наділяє владою державні органи, саме від його потреб залежить, в якому напрямі буде розвиватися ця система.

Висновки. Враховуючи усі наведені положення, стає можливим сформулювати наступні визначення:

– **механізм сучасної держави** – це система організаційно-функціональних інститутів держави, які здійснюють покладені на них функції у відповідності до норм права, інтересів та потреб народу;

– **елементами механізму сучасної держави** є інститути держави, що мають матеріальне вираження, та інститути держави, що не мають матеріального вираження.

Сучасна держава є виразом особливого порядку організації та діяльності системи інституцій, які мають відповідати об'єктивним потребам народу. При чому це не тільки система, що діє, але й така, що розвивається, поштовхом до такого розвитку виступають інтереси соціуму. Дослідження особливостей устрою та функціонування механізму сучасної держави є не тільки актуальною, а й системоутворюючою темою подальших досліджень загальнотеоретичної юриспруденції у галузі державознавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Харченко Н.П. Механізм держави та його структура / Н.П. Харченко // Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 41. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2008. – 808 с., С. 91–97 (93).
2. Кельман М.С., Мурашин О.Г., Хома Н.М. Загальна теорія держави і права : підручник. – 3-є вид., стереотипне. – Львів, 2007. – С. 118.
3. Григонис Э.П. Механизм государства (теоретико-правовой аспект). Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – СПб., 2000. – С. 16.
4. Харченко Н.П. Вказ. праця. – С. 94.
5. Ориу М. Основы публичного права / М. Ориу. – М. : Изд-во Ком. Акад., 1929. – С. 113.
6. Ветютнев Ю.Ю. Институализация как закономерность государственно-правовой жизни / Ю.Ю. Ветютнев // Правовая политика и правовая жизнь. – 2004. – № 3. – С. 24.
7. Чиркин В.Е. Государствоведение / В.Е. Чиркин. – М. : Юристь, 1998. – С. 124.
8. Ковбасюк С. В. Поняття та класифікація інститутів держави / С. В. Ковбасюк // Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / [Ю.М. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко та ін.] ; за ред. Ю.М. Оборотова. – Одеса : Фенікс, 2012. – 492 с. (288).
9. Елизаров М.В. Современное государство в эпоху глобализации: социально-философский анализ : автореф. дисс. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.11 «Социальная философия» / М.В. Елизаров. – Уфа, 2010. – 37 с.
10. Крестовська Н.М. Нові підходи до типології держави / Н.М. Крестовська // Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / [Ю.М. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко та ін.] ; за ред. Ю.М. Оборотова. – Одеса : Фенікс, 2012. – 492 с.
11. Кравченко Ю.Ф. Свобода як принцип демократичної правової держави : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – 45 с.

¹⁰Крестовська Н.М. Нові підходи до типології держави / Н.М. Крестовська // Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / [Ю.М. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко та ін.] ; за ред. Ю.М. Оборотова. – Одеса : Фенікс, 2012. – 492 с.

¹¹Кравченко Ю.Ф. Свобода як принцип демократичної правової держави : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – 45 с.